

WALDEMAR REZMER

Monografia 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta

Gintatutas Surgailis, *Penktasis pėstininkų
Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Kęstučio
pulkas. Monografija*, Vilnius 2017, ss. 253

Litewska Akademia Wojskowa generała Jonasa Žemaitisa (Generolo Jono Žemaičiu Lietuvos karo akademija) utworzona w 1994 r. w Wilnie – cztery lata po ogłoszeniu niepodległości – prowadzi nie tylko działalność dydaktyczną, kształcąc i doszkalając kadry dla litewskich sił zbrojnych, lecz również szerzy, popularyzuje i utrwała wiedzę o historii litewskiego wojska, szczególnie w XX w. Jednym z najistotniejszych narzędzi, który służy temu celowi, jest sprężysta działalność edytorska. Od kilkunastu lat akademia wydaje bowiem specjalistyczną serię pod nazwą „Historia litewskiego wojska” („Lietuvos kariuomenės istorja”), w ramach której do chwili obecnej przekazano do rąk czytelników już 27 publikacji, głównie monografii. Początkiem serii były dwie prace, które ukazały się w 2003 r. Pierwsza z nich miała charakter źródłowy, ponieważ zamieszczono w niej rozkazy dyrektora generalnego Departamentu Obrony Krajowej wydane od 1990 do 1991 r., czyli w trudnym początkowym okresie formowania własnego narodowego wojska¹, druga natomiast to klasyczna monografia historyczno-wojskowa, która przedstawia dzieje litewskiej marynarki wojennej w latach 1935–1940, w końcowym okresie istnienia niepodległej Litwy².

W następnych latach we wspomnianej serii publikowane były biografie wybitnych organizatorów i dowódców litewskiego wojska, m.in. gen.

¹ *Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai. 1990–1991*, red. G. Surgailis, Vilnius 2003.

² G. Surgailis, *Lietuvos karinis laivynas. 1935–1940*, Vilnius 2003.

Silvestrasa Žukauskasa³, gen. Jonasa Galvydis-Bykauskasa⁴ i oficera Antanasa Juozapavičiausa⁵ (dowódca 1 Pułku Piechoty, zginął 13 lutego 1919 r. w boju z bolszewikami o most na Niemnie w Olicie). Kontynuowano edycję materiałów źródłowych, m.in. wydrukowano najistotniejsze dokumenty prezentujące proces wycofywania wojsk sowieckich (rosyjskich) z terytorium Litwy⁶, rozkazy najwyższych litewskich władz wojskowych (Ministerstwa Obrony Krajowej) z lat 1991–1992⁷. Ukazały się także dzieła z dziedziny bronioznawstwa, munduroznawstwa i falerystyki wojskowej⁸, wydrukowano opracowania prezentujące wojsko litewskie w okresie wojen o niepodległość i granice 1918–1920⁹, monografie międzywojennej wojskowej służby sprawiedliwości¹⁰ i ochrony granicy państwowej w latach 1990–1994¹¹ oraz kilka innych prac o różnej tematyce historyczno-wojskowej. Ostatnio ukazały się w dwóch tomach wspomnienia generała Vincasa Grigaliūnasa-Glovackisa, absolwenta rosyjskiej Wileńskiej Szkoły Wojskowej, uczestnika I wojny światowej, jednego z organizatorów litewskich sił zbrojnych jesienią 1918 r., dowódcy 2 Pułku Piechoty, a podczas walk z Polakami w sierpniu i wrześniu 1920 r. dowódcy 2 Dywizji Piechoty¹².

W okresie międzywojennym i w czasach współczesnych trzon litewskich sił zbrojnych stanowiły i stanowią wojska lądowe. Publikacje dotyczące tych właśnie wojsk dominują więc w serii „Lietuvos kariuomenės istorija”. Wśród nich znajduje się pięć monografii międzywojennych litewskich pułków piechoty: 1 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Gedymina¹³, 2 Pułku

³ J. Aničas, *Generolas Silvestras Žukauskas. 1861–1937*, Vilnius 2006.

⁴ *Generolas Jonas Galvydis-Bykauskas*, Vilnius 2014.

⁵ J. Aničas, *Karininkas Antanas Juozapavičius. 1894 02 13–1919 02 13*, Vilnius 2004.

⁶ *Rusijos kariuomenės išvedimas.dokumentuose*, red. A. Balaišis, G. Surgailis, Vilnius 2005.

⁷ *Krašto apsaugos ministro įsakymai*, t. 1: 1991, nr 222–355 i 1992, nr 01–479, red. G. Surgailis, Vilnius 2004; *Krašto apsaugos ministro įsakymai*, t. 2: 1992, nr 480–749, red. G. Surgailis, Vilnius 2006; *Krašto apsaugos ministro įsakymai*, t. 3: 1992, nr 750–975, red. G. Surgailis, Vilnius 2006.

⁸ E. Raubickas, *Ženklas ant munduro*, Vilnius 2005; A. Katilius, V. Tininis, *Lietuvos kariuomenės karių uniformos, ženklai ir vėliavės 1990–2010*, Vilnius 2014.

⁹ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose. 1918–1920*, Vilnius 2004; J. Juodagalvis, *Švenčionių krašto savanori. 1918–1920 m.*, Vilnius 2005.

¹⁰ A. Stoliarovas, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940*, Vilnius 2015.

¹¹ G. Surgailis, *Valstybės sienos apsauga 1990–1994 metais*, Vilnius 2008.

¹² V. Grigaliūnas-Glovackisa, *Generolo atsiminimai, cz. I: Carų imperijoje*, Vilnius 2017; *cz. II: Lietuvoje, cz. III* część: *Demokratijos sukuriuose*, Vilnius 2017.

¹³ G. Surgailis, *Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*, Vilnius 2011.

Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Algirdasa¹⁴, 3 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Witolda Wielkiego¹⁵, 4 Pułku Piechoty Króla Litewskiego Mendoga¹⁶ i świeżo wydana monografia 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta (*Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Kęstučio pulkas*, Vilnius 2017).

Autorem wszystkich pułkowych monografii jest płk. ltn. dr Gintautas Surgailis, w chwili obecnej oficer Akademii Wojskowej gen. Jonasa Žemaitisa w Wilnie, wcześniej przez kilka lat dyrektor Muzeum Wojska Witolda Wielkiego (Vytauto Didžiojo karo muziejus) w Kownie. Płk Surgailis jest także naczelnym redaktorem informacyjnego periodyku „Kariūnas” („Kadet”) wydawanego przez wspomnianą akademię. Pismo ma bogatą tradycję, gdyż pierwszy jego numer ukazał się 25 października 1932 r., jako nieperiodyczna gazeta ówczesnej litewskiej Szkoły Wojskowej (Karo Mokyklos). Płk Surgailis jest również długoletnim redaktorem „Karo archyvas” („Archiwum Wojskowe”), najpoważniejszego litewskiego periodyku historyczno-wojskowego, który powołano do życia w 1925 r. w celu dokumentowania militarnych dziejów Litwy. Do lata 1940 r., tj. do chwili zajęcia Litwy przez Armię Czerwoną, przekazano czytelnikom dwanaście dość obszernych tomów. W sumie ich objętość przekroczyła 3,5 tys. stron, na których zapisano mnóstwo historycznych studiów i rozpraw oraz wprowadzono do naukowego obiegu wiele ważnych dokumentów. Po rozpoczęciu okupacji sowieckiej nowe władze zaczęły egzemplarze „Karo archyvas” usuwać z bibliotek i niszczyć, gdyż niektóre drukowane tam materiały uznały za szkodliwe politycznie i ideologicznie. „Karo archyvas” reaktywowano na początku lat dziewięćdziesiątych (zachowując ciągłą numerację), a jego redaktorem został wtedy mjr (płk ltn.) dr Surgailis. W 1992 r. ukazał się w Wilnie tom XIII, a później sukcesywnie kolejne – w 2017 r. był to już XXXII tom. Od 2002 r. „Karo archyvas” stał się czasopismem naukowym Akademii Wojskowej gen. Jonasa Žemaitisa. Jednak zadanie postawione zespołowi redagującym periodyk nie uległo zmianie: publikowanie materiałów dotyczących historii wojskowej Litwy. O ile jednak w okresie międzywojennym ze zrozumiałych powodów dominowały źródła i opracowania dotyczące dawnej historii wojskowej i okresu walk o niepodległość 1918–1920, to w chwili obecnej sporo miejsca poświęca się zagadnieniom militarnym lat 1921–1940, problemom II wojny światowej i walki Litwinów z okupantem sowieckim.

Płk ltn. dr Gintautas Surgailis ma wielkie osiągnięcia nie tylko na polu kierowania i zarządzania periodykami historyczno-wojskowymi oraz w zakresie muzealnictwa wojskowego i dydaktyki wojskowej. Jest również

¹⁴ *Idem, Antrasis Lietuvos Didžiojo kunigaikščio pėstininkų Algirdo pulkas*, Vilnius 2014.

¹⁵ *Idem, Trečias pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas*, Vilnius 2013.

¹⁶ *Idem, Ketvirtas pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas*, Vilnius 2016.

jednym z najaktywniejszych badawczo litewskich historyków specjalizujących się w XX-wiecznych dziejach litewskich sił zbrojnych. Jego studia są niezmiernie owocne naukowo i edytorsko. Opublikował bowiem kilkanaście książek: dzieł źródłowych, monografii i prac popularno-naukowych, a także wiele artykułów w periodykach naukowych i prasie, szczególnie wojskowej. Miał również ogromny udział w przygotowaniu i ostatecznym zredagowaniu dwutomowego, monumentalnego dzieła zawierającego biogramy hetmanów litewskich, przywódców powstań na Litwie – kościuszkowskiego, listopadowego i styczniowego, litewskich ministrów obrony krajowej i naczelnych wodzów w XX i pierwszej dekadzie XXI w.¹⁷ W dziele tym kilka biogramów jest jego autorstwa, są to biogramy gen. ltn. Pranasa Liatukasa, płk. Konstantinasa Żukasa, gen. Silvestrasa Žukauskasa, gen. Jonasa Galvydisa-Bykauskasa, gen. ltn. Juozasa Kraucevičiusa, gen. ltn. Juozasa Stanaitisa, gen. dyw. Stasysa Raštikisa i gen. dyw. Vincasa Vitkauskasa. Nie ma więc najmniejszej wątpliwości, iż płk ltn. dr Gintautas Surgailis miał odpowiednie przygotowanie historyczne i wojskowe do stworzenia monografii 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta.

Podstawowym materiałem spożytkowanym przez Surgailisa do napisania monografii wspomnianego oddziału – podobnie jak w przypadku innych jego opracowań dziejów litewskich pułków piechoty – były akta przechowywane w Lietuvos centrinis valstybės archyvo (Litewskim Centralnym Państwowym Archiwum – LCVA) w Wilnie. Kwerendę przeprowadził w zespole akt Krašto apsaugos ministeria (Ministerstwa Obrony Krajowej) i Kariuomenės štabas (Sztabu Wojskowego) oraz w zespołach akt Pirmojo pėstininkų divizija (1 Dywizji Piechoty) i Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Kęstučio pulkas (5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta). Ważną kopalnią informacji były *Įsakymai kariuomenei (Rozkazy do wojska)* z lat 1918–1940 wydane przez litewskie najwyższe władze wojskowe. Sięgnięcie do tych rozkazów pozwoliło autorowi skorygować wiele błędów i nieścisłości występujących w dotychczasowej literaturze przedmiotu.

Uzupełniającą rolę odegrały drukowane źródła pisane (wspomnienia i relacje). Ich wartość jest jednak ograniczona, ponieważ *gros* została spisana i wydrukowana kilkanaście, nawet kilkadziesiąt lat po likwidacji litewskiego wojska przez władze sowieckie w 1940 r. Spore walory poznawcze mają natomiast artykuły o 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta zamieszczane w litewskich międzywojennych czasopismach wojskowych, a później drukowane także w periodykach wydawanych na Zachodzie. Pisali je bowiem często oficerowie ściśle związani z dziejami pułku,

¹⁷ *Ministrai ir kariuomenės vadai*, t. 1: *LDK didieji etmonai ir suklimų vadai*, t. 2: *Krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, red. G. Surgailis, Vilnius 2008.

np. Kazys Škirpa, organizator i pierwszy jego dowódca, zrelacjonował on na łamach „Karysa” przebieg walk z Polakami na Suwalszczyźnie w 1920 r.¹⁸

Na Litwie, podobnie jak w Polsce, w latach międzywojennych bardzo popularne były gazetki – najczęściej jednodniówki – poszczególnych jednostek wojskowych. Pierwsza z nich ukazała się 17 listopada 1919 r. Była to gazetka 9 Pułku Piechoty Księcia Litewskiego Witenesa (*Devintas pėstininkų Lietuvos Kunigaikščio Vytenio pulkas*), który w tym czasie przebywał na froncie dyneburskim (nad Dźwiną). Wspomniane gazetki były bardzo użyteczne w procesie patriotycznego wychowania żołnierzy. Ich istnienie nie było zbyt długie, gdyż najczęściej z chwilą odejścia z oddziału pomysłodawcy i redaktora gazetka przestawała wychodzić. Najczęściej gazetki te miały niski poziom redakcyjny, ale artykuły w nich zamieszczone zawierały sporo wiadomości o składzie osobowym oddziału, jego uzbrojeniu i wyposażeniu oraz duży ładunek żołnierskiej serdeczności, życzliwości i wartości duchowych¹⁹. Mogą więc być cennym źródłem informacji o wartości bojowej jednostki, nastrojach mas żołnierskich i morale oddziału. Taką gazetkę – „Kęstutietis” – wydawano także w latach 1925–1926 w 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta. W spisie wykorzystanych tytułów prasowych pomocnych do napisania monografii gazetki tej nie znalazłem. W wykazie źródeł i literatury zamieszczonym na końcu monografii w dziale „Artykuły” („Straipsniai”) znajdziemy tylko 1 numer biuletynu pułkowego z 1934 r. („5 pėstininkų D. L. K. Kęstučio pulko laikraštėlis”). Autor monografii skoncentrował bowiem swoją uwagę na litewskiej wojskowej prasie centralnej, wydawanej w okresie międzywojennym, a później – w latach dziewięćdziesiątych XX wieku – reaktywowanej na Litwie. Były to: „Karys” („Żołnierz”), „Kardas” („Miecz”), „Mūsų žinynas” („Nasze Wiadomości”) i wymienione wcześniej „Karo archyvas”. Z nieznanych przyczyn pominął jednak „Trymitas” („Trąbka”), periodyk Litewskiego Związku Strzelców – Związku Szaulisów (*Lietuvos Šaulių Sąjunga*) wydawany w Kownie od 1 czerwca 1920 r. do 11 lipca 1940 r. Z „Trimitasem” współpracowała większość znanych przedwojennych litewskich pisarzy, poetów, twórców sztuki, przedstawicieli władz i administracji oraz wielu oficerów służby czynnej i rezerwy. Pisali oni artykuły historyczno-wojskowe i opisywali bohaterskie czyny żołnierzy litewskich. Np. w marcu 1939 r. ukazał się w „Trimitasie” okolicznościowy artykuł o 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta, w którym przedstawiono historię pułku, wymieniono wszystkich

¹⁸ K. Škirpa, *5 pėstininkų DLK Kęstučio pulko kovos ties Seinai 1920 metais*, „Karys” 1971, nr 3, s. 74–80; nr 4, s. 109–116; nr 5, s. 155–163; nr 6, s. 198–200; nr 7, s. 219–225, nr 8, s. 253–260.

¹⁹ Zob. P. Jakštas, *Lietuvos karinė spauda 1918–1938*, „Mūsų Žinynas” 1938, nr 11–12, s. 843.

dowódców pułku oraz zamieszczono fotografię i krótki biogram płk. Szt. Gen. Albinasa Čepauskasa, ostatniego dowódcy pułku w międzywojennej niepodległej Litwie²⁰.

Dopełnieniem źródeł i prasy są monografie, których wykaz zawiera bibliografia (*Šaltiniai ir literatūra*) zamieszczona na końcu książki. W wykazie tym są tylko opracowania litewskojęzyczne, w tym także opublikowane w USA dzieła Kazysa Ališauskasa²¹ i Vytenisa Statkusa²².

Monografia 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta napisana przez Surgailisa składa się z krótkiego wstępu, siedmiu rozdziałów merytorycznych i zakończenia. Rozdziały są zróżnicowane pod względem wielkości: najobszerniejszy jest rozdział IV, który liczy 56 stron, najmniejszy jest rozdział VI – ma tylko 10 stron.

W rozdziale pierwszym autor przedstawia genezę pułku. 2 marca 1919 r. minister obrony krajowej oficer Mykolas Velykis rozkazał bowiem oficerowi Kazysowi Škirpie, dotychczasowemu pomocnikowi komendanta miasta Kowna, sformować Samodzielny Batalion (*Atskiruojų batalionas*) i objąć jego dowództwo²³. Batalion ten miał powstać z sił komendantury wileńskiej, która na początku stycznia 1919 r. znalazła się w Kownie. Trzonym batalionu miały być podległe kowieńskiej komendanturze 5 i 6 kompania piechoty oraz 2 szwadron huzarów, który zaczęto formować w Kownie już 4 lutego²⁴. Škirpa bardzo energicznie zajął się organizowaniem batalionu, do którego ściągnął większość ochotników wileńskich. Pod koniec marca rozrósł się on do trzech kompanii piechoty, szwadronu huzarów, pododdziału żandarmerii i służb. 2 kwietnia 1919 r. Samodzielny Batalion pod dowództwem Škirpy skierowano do rejonu Żyżmory (*Žiežmariai*) niedaleko Koszedar (*Kaišiadorys*) przeciwko oddziałom „czerwonej” Litewskiej Dywizji Strzelców. W następnych tygodniach oddział Škirpy walczył z siłami podległymi dowódcy Armii sowieckiej Łotwy²⁵, gdyż jemu podporządkowano 30 kwietnia 1919 r. Litewską Dywizję Strzelców. 20 czerwca 1919 r. Samodzielny Batalion przekształcono w Wileński Batalion (*Vilniaus batalionas*). W lipcu 1919 r. Wileński Batalion po raz pierwszy starł się z siłami

²⁰ Zob. L. Lynas, *5-jo pėst. D.L.K. Kęstučio pulkas 1919–1939 m.*, „Trymitas” 1939, nr 9, s. 203–204.

²¹ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, t. 1, Chicago 1972.

²² V. Statkus, *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940*, Chicago 1986.

²³ *Ibidem*, Įsakymas KAM nr 41, 2 III 1919 r. punkt 7.

²⁴ W. Rezmer, *1 Pułk Huzarów Armii Litewskiej im. Hetmana Janusza Radziwiłła [w:] W kraju i na wychodźstwie. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Sławomirowi Kalembece w sześćdziesięciopięciolate urodzin*, Toruń–Olsztyn 2001, s. 796–797.

²⁵ 9 V 1919 r. Armia sowieckiej Łotwy przekształcono w 15 Armię, a Białorusko-Litewska Armia w 16 Armię.

polskimi w rejonie Kozakiszki (Kazokiškes), miejscowości położonej około 6 km na północ od miasteczka Jewie (Vievis), na trasie wiodącej z Wilna do Kowna. Nie było w tym nic nadzwyczajnego, gdyż polsko-litewskie zbrojne potyczki w rejonie Merecza, Jewia i Szyrwint (Širvintos) rozpoczęły się już w kwietniu 1919 r. W Wilnie bowiem, ostatecznie opanowanym przez Polaków po trzech dniach walk, pozostała tylko niewielka załoga, reszta zaś oddziałów poszła dalej na zachód, północny zachód i północ, odrzucając aż do rejonu Wilkomierza dotychczasowego przeciwnika – sowiecki 153 Pułk Strzelców z 17 Dywizji Strzelców oraz spotkane na drodze oddziały „czerwonej” Litewskiej Dywizji Strzelców. Dalej na zachód i północny zachód były już siły podległe litewskiemu rządowi w Kownie. Powstała w ten sposób linia zetknięcia się oddziałów polskich i litewskich, na której od czasu do czasu dochodziło do starć i potyczek.

W końcowych partiach tego rozdziału autor przedstawia działania Wileńskiego Batalionu przeciwko bolszewikom w obszarze przylegającym do Łotwy, następnie opisuje ich poczynania na polskim froncie we wrześniu 1919 r. w rejonie Żyżmory – Jewie, czyli na głównym kierunku operacyjnym prowadzącym z Wilna do Kowna. 11 października 1919 r. Wileński Batalion skierowano ponownie do walki, tym razem z nowym przeciwnikiem, którym była wspierana przez Niemców „biała” rosyjska Zachodnia Ochotnicza Armia (*Западная Добровольческая Армия*) gen. Pawła Bermondta-Awałowa. Boje toczone w obszarze Bejsagoła (Baisogala) – Radziviliszki (Radviliškis) – Możejki (Mažeikiai) zakończyły się 15 grudnia 1919 r. rozbiciem bermontowców i wzięciem bogatej zdobyczy w postaci broni i sprzętu. Podczas walk batalion wciąż rozbudowywał się liczebnie i wzbogacał materialnie. Powstały więc warunki do rozbudowania go w pułk piechoty.

Proces formowania pułku oraz kwestie jego podległości organizacyjnej i udział w walkach o utrzymanie niepodległości i o granice państwa prezentuje autor w rozdziale II. 10 listopada 1919 r. litewskie Ministerstwo Obrony Krajowej, w ramach zarządzonej reorganizacji sił zbrojnych, podjęło bowiem decyzję przekształcenia samodzielnego Wileńskiego Batalionu w 5 Pułk Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta (*5 Pestininku Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Kęstučio Pulkas*). Podobnie postąpiono z innymi litewskimi samodzielnymi batalionami, które również zaczęto rozwijać w pułki.

W styczniu 1920 r. dowództwo litewskie przystąpiło do łączenia pułków w związki taktyczne. W ten sposób powstały trzy brygady piechoty. Dowodzony przez kpt. Škirpę 5 Pułk Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta wszedł w skład II Brygady, w której były jeszcze: 2 Pułk Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Algirdasa (*Antras Pestininkų Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Algirdo Pulkas*) i 8 Pułk Piechoty Księcia Kowieńskiego Wojdata (*Aštunas Pestininkų Kauno Kunigaikščio Voidato Pulkas*). 14 lutego

1920 r. brygady przekształcono w dywizje o tej samej numeracji. Dowodzony przez Škirpę 5 Pułk Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta wszedł w skład 2 Dywizji Piechoty. Jednak aż do lata dywizje były związkami tylko organizacyjnymi, taktycznie bowiem posługiwano się poszczególnymi pułkami, które – po wzmocnieniu – były trzonem formowanych doraźnie grup operacyjnych. 17 kwietnia Škirpa objął dowództwo Grupy Mariampol, która zabezpieczała odcinek przeciwko Polakom od granicy z Prusami Wschodnimi koło Jeziora Wisztynieckiego (Vištytis) do Druškiennik. W składzie tej Grupy był także 5 Pułk Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta.

W ostatnim podrozdziale zatytułowanym „Lemiamos kovos su Lenkijos kariuomenė” („Walna bitwa z Wojskiem Polskim”) autor dość dokładnie przedstawia przebieg walk toczonych z siłami polskimi najpierw na Suwalszczyźnie w sierpniu i we wrześniu 1920 r., a później w październiku i w listopadzie z oddziałami dowodzonymi przez gen. Lucjana Żeligowskiego. 29 listopada 1920 r. podpisano protokół rozejmowy, który sprawił, że działania wojenne pomiędzy siłami Litwy kowieńskiej a wojskami gen. Żeligowskiego (Litwą Środkową) zostały zakończone następnego dnia o godz. 24.00.

W rozdziale III autor przedstawia historię pułku od 1 grudnia 1920 r., czyli po wstrzymaniu działań wojennych, do lutego 1923 r., kiedy to nastąpiła likwidacja pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą. W okresie tym najważniejszym zadaniem pułku było zabezpieczenie polsko-litewskiej linii demarkacyjnej.

Najobszerniejszy jest rozdział IV, który liczy aż 56 stron. Jest to jednak zrozumiałe, gdyż prezentowane są w nim kilkunastoletnie dzieje pułku: od marca 1923 r. do sierpnia 1939 r. W tym pokojowym czasie pułk stacjonował w stolicy kraju, w Kownie. W rozdziale tym, bogato zaopatrzonym w interesujące, wcześniej niepublikowane, fotografie, znajdziemy wiele, niekiedy drobiazgowych, wiadomości na temat składu organizacyjnego i osobowego pułku, uzbrojenia i wyposażenia, udziału w ćwiczeniach, manewrach i najrozmaitszych uroczystościach. Szukałem szerszej informacji o roli pułku w przewrocie wojskowym dokonany w grudniu 1926 r., niestety, temu ważnemu wydarzeniu autor poświęcił tylko cztery zdania. To dziwi, gdyż Kowno, gdzie rozgrywały się decydujące wydarzenia, było pokojowym garnizonem właśnie 5 Pułku Piechoty.

W krótkim dwunastostronicowym rozdziale V znajdziemy skondensowaną historię pułku w początkowym okresie II wojny światowej, tj. od chwili jej rozpoczęcia 1 września do 14 czerwca 1940 r. W składzie Grupy „Vilnius” pod dowództwem gen. dyw. Vincasa Vitkauskasa, która miała przejść Wilno od Armii Czerwonej w październiku 1939 r., nie było 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta. Tylko II jego batalion wziął udział w operacji zajęcia Wileńszczyzny przez Litwinów.

W podobnie niewielkim (tylko 10 stron) rozdziale VI zatytułowanym „Pulkas SSRS okupacijos sąlygomis” autor przedstawia losy pułku pod okupacją sowiecką – od chwili wkroczenia Armii Czerwonej na Litwę 15 czerwca 1940 r. do momentu likwidacji pułku 27 października 1940 r. Zgodnie bowiem z decyzją Komitetu Centralnego WKP(b) i Rady Komisarzy Ludowych podjętą 17 sierpnia 1940 r. wojsko litewskie (w tym czasie była to już Litewska Armia Ludowa) miało zostać przekształcone w 29 Terytorialny Korpus Strzelców, w którego składzie miały znaleźć się dwie dywizje: 179 i 184 Dywizja Strzelców. W skład tej drugiej miał wejść 262 Pułk Strzelców sformowany z komponentów dwóch dotychczas istniejących pułków: 4 i 5 Pułku Piechoty.

Ostatni rozdział zatytułowany „Pulko vadai” ma odrębny charakter. Zawiera bowiem syntetyczne biogramy wszystkich dowódców pułku. Są oni prezentowani w układzie chronologicznym, począwszy od pierwszego – kpt. Kazysa Škirpy. Był to oficer nietuzinkowy, pierwszy spośród byłych oficerów rosyjskich, którzy powrócili na Litwę, aby podjąć działania, które miały zaowocować powstaniem litewskiego wojska. Już 25 kwietnia 1918 r. przekazał do Prezydium Taryby memoriał „Lietuvos kariuomenės klausimu. Sumanymas”, w którym przedstawił swoje poglądy na sposób formowania narodowych sił zbrojnych²⁶. Od czerwca 1926 r. aż do przewrotu wojskowego w grudniu 1926 r. był naczelnikiem (szefem) Sztabu Najwyższego. 24 grudnia został zwolniony z tego stanowiska. Nie oddano go jednak pod sąd polowy, jak donosiła „Polska Zbrojna”²⁷. Nie odszedł nawet z wojska. 16 lutego 1928 r. awansował na stopień pułkownika szt. gen., a niecały miesiąc później – 13 marca – został wyznaczony na litewskiego attaché wojskowego w Berlinie. Był nim aż do 30 czerwca 1937 r., kiedy mianowano go przedstawicielem Litwy przy Lidze Narodów. Po nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską a Litwą, w marcu 1938 r. władze w Kownie postanowiły wysłać do Warszawy jako posła właśnie płk. szt. gen. Kazysa Škirpę. Przyjechał on do Warszawy w ostatnich dniach marca 1938 r. W październiku 1938 r. w Kownie zdecydowano przeprowadzić zmianę na tym stanowisku. Odwołanego z Polski Škirpę skierowano jako litewskiego posła do Berlina.

Oprócz Kazysa Škirpy w monografii zamieszczone są biogramy pozostałych dowódców 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta. W kolejności byli nimi: oficer (*karininkas*) Ananas Žubrys (od 23 września 1920 r. do 10 października 1920 r.), płk lt. Mykolas Velikis (od 10 października 1920 r. do 1 lutego 1921 r.), kpt. Pranas Kanas (p.o. od 1 lutego

²⁶ Pełny tekst tego pisma zob. *Kariuomenės organizavimo klausimas Valstybės Tarybos laikrašiu, „Mūsų Žinynas”* 1923, nr 11, s. 307–313.

²⁷ *Pierwsze kroki nowego rządu na Litwie. Sąd polowy, „Polska Zbrojna”* 1926, nr 352, s. 3.

1921 r. do 18 lutego 1921 r.), płk ltń. Vladas Juozas Rėklaitis (p.o. dowódcy od 18 lutego 1921 r. do 29 maja 1921 r., a później – do 26 października 1925 r. dowódca), mjr Stasys Pundzevičius (od 26 października 1925 r. do 12 marca 1927 r.), płk ltń. Juozas Vidugiris (p.o. dowódcy od 15 marca 1927 r., a następnie – do 25 czerwca 1936 r. dowódca), płk. Szt. Gen. Albinas Čepauskas (od 1939 r. Čepas) (od 25 czerwca 1936 r. do 25 czerwca 1940 r.) i płk ltń. Juozas Listopadskis (od 27 czerwca 1940 r. do likwidacji pułku).

Dobrym rozwiązaniem było zamieszczenie w monografii kilku tabel, które ukazują skład narodowościowy i wyznaniowy oraz poziom analfabetyzmu wśród żołnierzy pułku w różnych okresach: w styczniu 1922 r. i w styczniu 1935 r. oraz w marcu 1940 r. Interesująca jest także tabela 3 (rozdział V), prezentująca fazy mobilizacji pułku. Ułatwia ona nie tylko zrozumienie organizacji litewskiej piechoty, lecz także umożliwia dokonanie porównań z podobnymi oddziałami istniejącymi w tym samym czasie w siłach zbrojnych sąsiadów Litwy.

Największym mankamentem monografii 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta napisanej przez Surgailisa jest jej litwinocentryzm. W naszej historiografii wojskowej wciąż dominuje polonocentryzm, tj. odtwarzanie i analizowanie walk (operacji, bojów) tylko i wyłącznie na podstawie materiałów polskich. Autorzy tworzonych w taki sposób prac nagminnie operują w tekście enigmatycznym określeniem „wróg”, „przeciwnik” „nieprzyjaciel”, nie będąc w stanie tego „wroga” zidentyfikować i ocenić. Truizmem jest powtarzanie, że bez przedstawienia sił i środków nieprzyjaciela, bez zaprezentowania celów i zadań, które chciał zrealizować, trudno wyrokować o efektywności działań własnych. Okazuje się jednak, iż jest to „choroba” ponadnarodowa, która dotyka także historiografię litewską. Do napisania dziejów 5 Pułku Piechoty wykorzystano bowiem wyłącznie archiwalia, źródła drukowane, prasę i opracowania litewskie.

W bardzo wielu miejscach opracowania autor opisuje działania bojowe pułku na *lenku fronte* (polskim froncie). Dlaczego więc nie sięgnął do zbiorów polskiego Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie? Są tam zespoły akt wytworzonych przez polskie dowództwa (różnych szczebli) i oddziały w trakcie wojen o granice niepodległości. Krwawe zmagania toczono nie tylko z Ukraińcami i bolszewikami, lecz także z Litwinami. Dostępne są również akta Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego, który z racji nałożonych na niego zadań pilnie obserwował rozwój potencjału militarnego przyległych państw, prowadził ich ewidencję i studiował perspektywy dalszego wzrostu. Są wśród nich meldunki wywiadowcze, komunikaty informacyjne, zestawienia statystyczne oraz najrozsłabsze dokumenty odtwarzające *Ordre de Bataille* sił zbrojnych Litwy.

Zdaję sobie sprawę, że prowadzenie kwerendy poza granicami własnego kraju jest czasochłonne i kosztochłonne. Bez większego wysiłku można jednak było sięgnąć do źródeł drukowanych, m.in. do dzieła *O niepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921*, Opracowanie, wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski i A. Koseski, Warszawa–Pułtusk 1999²⁸, czy też do zbioru dokumentów *Bitwa niemeńska 1920: dokumenty operacyjne*, cz. 1: 29 VIII – 19 IX, oprac. zespół pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1998.

Do pełniejszego odtworzenia przebiegu najbardziej zaciętych i najkrwawszych bojów toczonych na *lenkų fronte*, w których brał udział 5 Pułk Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta (chodzi o walki na Suwalszczyźnie w sierpniu i we wrześniu 1920 r.) niezmiernie przydatne byłoby studium taktyczne Józefa Smoleńskiego pt. *Walki polsko-litewskie na Suwalszczyźnie we wrześniu 1920 r.*, Warszawa 1938. Nie straciła także swojej wartości praca Tadeusza Kutrzeby, *Bitwa nad Niemnem (wrzesień–październik 1920 r.)*²⁹. Należało także sięgnąć do kilku artykułów, np. Mikołaja Michniewicza-Hetmana³⁰, Kazimierza Jurgielewicza³¹, Tadeusza Piskora³², Adama Przybylskiego³³, Konstantego Druckiego-Lubeckiego³⁴, Tadeusza Machalskiego³⁵, Bolesława Waligóry³⁶. Ostatni z wymienionych autorów opublikował również dwie książki, które z pewnością mogłyby być przydatne do odtworzenia genezy litewskiej armii. Pierwsza z nich nosi tytuł: *Na przełomie. Zdarzenia na ziemiach Białorusi i Litwy oraz w krajach bałtyckich (1918–1919)* i ukazała się w Warszawie w 1934;

²⁸ Kilka lat wcześniej M. Jabłonowski opublikował artykuł źródłowy na interesujący nas temat. Nosi on tytuł: *Spór polsko-litewski w świetle komunikatów operacyjnych Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w 1920 r.* [w:] *Polacy, Litwini, Niemcy w kręgu wzajemnego oddziaływania: z zagadnień Litwy Pruskiej i stosunków niemiecko-litewskich i polsko-litewskich w II połowie XIX i XX wieku (do 1939 roku)*, Olsztyn 1992, s. 95–103.

²⁹ T. Kutrzeba, *Bitwa nad Niemnem (wrzesień–październik 1920 r.)*, Warszawa 1926 („Studia operacyjne”, t. 2).

³⁰ M. Michniewicz-Hetman, *Zagon Wileńskiej Brygady Kawalerii pod Kiejdany*, „Bellona” 1925, t. 19, z. 1, s. 59–71.

³¹ K. Jurgielewicz, *1 pułk szwoleżerów w wyprawie wileńskiej*, „Przegląd Kawaleryjski” 1925, nr 6, s. 3–30.

³² T. Piskor, *Zdobycie Wilna*, „Bellona” 1919, t. 2, z. 7, s. 489–511; z. 12, s. 937–955.

³³ A. Przybylski, *Bój obronny o Wilno (kwiecień–maj 1919)*, „Bellona” 1929, t. 33, z. 3/4 s. 252–276; *idem*, *Ofensywa na Wilno w kwietniu 1919 roku*, „Bellona” 1928, t. 32, z. 10, s. 1–31; z. 12, s. 97–117.

³⁴ K. Drucki-Lubecki, *Czy zgodnie z zadaniem skierowała się wileńska brygada kawalerii na Kiejdany?*, „Przegląd Kawaleryjski” 1939, nr 5, s. 593–608.

³⁵ T. Machalski, *Przykład obrony ruchowej (zajęcie i obrona Suwalszczyzny)*, „Przegląd Kawaleryjski” 1937, nr 9, s. 275–300.

³⁶ B. Waligóra, *Zajęcie Wilna przez gen. Żeligowskiego*, „Bellona” 1930, t. 36, z. 9/10, s. 225–272.

druga – *Walka o Wilno. Okupacja Litwy i Białorusi w 1918–1919 przez Rosję Sowiecką* (Wilno 1934) pojawiła się na półkach księgarskich cztery lata później.

Monografia 5 Pułku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta to wartościowe dzieło, świetnie udokumentowane. Żałować tylko należy, że autor eksploatuje wyłącznie materiały litewskie. Bez zaznajomienia się z polskimi i rosyjskimi źródłami i najważniejszą literaturą przedmiotu dzieje nie tylko tego pułku, lecz także innych litewskich oddziałów i instytucji wojskowych będą niekompletne.